

BABELSTÅRNET
UTOPIEN OG
ARKITEKTUREN

FRA BABYLON TIL
WORLD TRADE
CENTER

Malene
Woltmann

ALFA

Til Felix, Adam og David

Malene Woltmann

BABELSTÅRNET UTOPIEN OG ARKITEKTUREN

FRA BABYLON TIL WORLD TRADE CENTER

ALFA

Babelstårnet – utopien og arkitekturen
Fra Babylon til World Trade Center
Malene Woltmann

© Forfatteren og Forlaget Alfa

1. oplag 2009

ISBN 978-87-91191-65-7

Bogen er sat med Bodoni og trykt hos Narayana Press

Sats og omslag: Tina D. Laursen

For enkelte billeder i denne bog er det ikke lykkedes os at komme i kontakt med den retmæssige indehaver af ophavsretighederne. Såfremt forlaget på denne måde måtte have krænket ophavsretten, er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil naturligvis blive honoreret, som havde tilladelsen været indhentet i forvejen.

Udgivet med støtte fra Beckett Fonden

Forlaget Alfa
Frederiksberg Allé 10
1820 Frederiksberg C
www.forlagetalfa.dk

INDHOLD

Forord	7
1. Indledning	9
2. Babelstårnet som bibelsk myte og dets historiske grundlag i Babylon	13
Den babyloniske ziggurat, E-temen-anki	13
Babylon	18
Israelitterne og Babelsmyten som kulturkritik...	23
3. Babelstårnet, fortolkningen og tiden	27
4. Babelsprojekter, Babelsutopien og Babelstårnet som erkendelsestårn	35
Babelsprojekter	35
Det universelle sprog	35
Babelsutopien og 'erkendelsestårne'	37
5. Tårnet og byen	41
Tårn, by og arkitekturens oprindelse	41
By-tårn dialektik	42
6. Tårne	45
Det positive og identitetsskabende tårn	45
Det negative og onde tårn	47
Højdedrift og sublime sug	49
7. Historiske vertikale 'Babelstårne' og betydningen	51
Det Skæve Tårn i Pisa	51
Den gotiske Katedral	52
Borromini, Vor Frelser og Rundetårn	58
Eiffeltårnet	62
Tatlins tårn	64
Skyskrabere	65
8. Babylon og Jerusalem	67
Constants Nye Babylon	74
9. Horisontale Babelstårne	77
Soleris Babelnoah	78
10. Utopiske dialektik	81
Heterotopi	83
11. Fascination af det umålelige og af det målelige	85
Menneskets muligheder	86
Menneskets begrænsninger	92
Det kritiske potentiale i babelsutopien som integreret modsætning	95
12. Bruegel og Koolhaas	97
Pieter Bruegels Babelstårne	97
Rem Koolhaas: 'Working Babel'	99
Bruegel og Koolhaas	103
Den 'utopiske sikkerhedsventil'	105

13.	Babelstårnet, babelsutopien og arkitekturen.....	109
	Babelsutopien og arkitekturen	109
	Babelstårnet og arkitekturen.....	110
	Babelsutopiens realisering eller ikke-realisering som arkitektur	113
14.	Babelsutopiens realisering i filmen	115
	Metropolis	116
	Ringenes Herre	117
	MATRIX	122
15.	Babelstårnet og kunsten i dag	127
16.	Babelstårnet som verdensvidunder	131
	Symbolsk arkitektur	133
	Den symbolske arkitekturs samlede kraft	134
17.	Babelstårnet og Ikonbygningen	137
	Arki(skulp)tur og Imago mundi.....	138
	En ny monumentalitet eller et nyt Babelstårn?..	140
	Bilbao-effekt eller Babelstårns-effekt?.....	140
	Øst og vest	145
18.	World Trade Center og Babelstårnets endeligt?	149
	World Trade Center: symbolsk arkitektur og symbolsk handling.....	149
19.	Afslutning.....	161
	 Litteratur	163
	Internetadresser	172
	Indeks over tårne	173

FORORD

MAN KAN MÅSKE undre sig over, at nogen i dag vil beskæftige sig med noget så tussegammelt som Babelstårnet, som i bibelsk henseende ikke engang blev bygget færdigt, og så oven i købet skrive en hel bog om det? Det er imidlertid også i dag vigtigt at forstå de problemstillinger, som ligger til grund for både Babelstårnet og babelsmyten, der til stadighed benyttes som centrale metaforer både inden for arkitekturen og i en konstant strøm af nye film, bøger, artikler og tv-udsendelser. Ser man f.eks. på store publikumssucceser som film-trilogierne *Ringenes Herrer* og *The MATRIX* henviser begge til Babelstårnet og dets iboende problemstillinger, såsom forholdet mellem enhed og mangfoldighed, samling og spredning, menneskets muligheder og begrænsninger, opbygning og nedbrydning. I kraft af disse iboende problemstillinger fremstår Babelstårnet ikke som et isoleret historisk fænomen, men tværtimod som et evigt aktuelt emne, der konstant genfortolkes i forhold til en samtidig optik. I forhold til arkitekturen har Babelstårnet altid fungeret som central metafor og drøm, bl.a. i henhold til ønsket om at skabe identitet og enhed via arkitekturen. I dag afspejles dette i et globalt fokus på ikonbygningen, der på mange måder kan ses som nutidens realiserede drøm om Babelstårnet.

Det er særligt forholdet mellem Babelstårn, utopi og arkitektur gennem historien, som behandles i bogen. Hermed håber jeg at bogen vil kunne kaste lys over Babelstårnets betydning i forhold til arkitekturens centrale symbolske og identitetsskabende rolle i samfundet, samt babelsutopiens rolle i forhold til en kritisk stillingtagen til det bestående.

Det er også mit håb, at den historiske tidslinje fra Babylon til World Trade Center kan bidrage med en historisk dimension til diskussioner om samtidens byggeri og til diskussioner om forholdet mellem øst og vest. Da arkitekturen jo er en integreret del af kulturen og samfundet, vil analysen forhåbentlig også kunne kaste

lys over, hvorfor man stadig er så optaget af Babylon, Babelstårn og babelsmyte inden for populærkulturen, massemedierne og andre fagfelter.

Tak til Forlaget Alfa for godt samarbejde og især tak til Jeanne Dalgaard for korrektur og værdifulde kommentarer, bl.a. i forhold til de religiøse aspekter, og tak til Ida Auken for at tage initiativ til at lave bogen. Også tak til studerende og kolleger på Københavns Universitet for kommentarer og særligt tak til de studerende som fulgte overbygningskurset om emnet i efteråret 2007. Til slut tak til Beckett-Fonden for økonomisk støtte til bogens udgivelse.

1 INDLEDNING

“Hele jorden havde samme sprog og samme tungemål. Da de brød op mod øst, stødte de på en dal i landet Sinear, hvor de slog sig ned. De sagde til hinanden: ‘Kom, lad os stryge teglsten og brænde dem hårde!’ De brugte tegl som sten og jordbeg som kalk. Så sagde de: ‘Lad os bygge en by med et tårn, som når op til himlen, og skabe os et navn, for at vi ikke skal blive spredt ud over hele jorden.’ Herren steg ned for at se byen og tårnet, som menneskene byggede. Så sagde Herren: ‘Se, de er ét folk med samme sprog. Når de begynder at handle sådan, vil intet af det, de planlægger, være umuligt for dem. Lad os stige derved og forvirre deres sprog, så de ikke forstår hinanden.’ Så spredte Herren dem derfra ud over hele jorden så de måtte holde op med at bygge byen. Derfor hedder den Babel, for dér forvirrede Herren sproget på hele jorden, og derfra spredte Herren menneskene ud over hele jorden.”

(Det Gamle Testamente,
Første Mosebog kap. 11, v. 1-9)

BABELSMYTEN ER STRAMT symmetrisk og dialektisk opbygget, både i form og indhold (se bl.a. H.J. Lundager Jensen, 1986): Den første halvdel (v. 1-4) handler om menneskets projekt og den anden halvdel (v. 5-9) om Guds reaktion, der er symmetrisk modsat. Mennesket søger koncentration, enhed og stræber opad, mens Gud spreder, forvirrer og stiger nedad. Myten begynder i én tilstand; enhed og ét sprog, og slutter i den modsatte; spredning og mange sprog. Disse modsætningsforhold mødes i Babelstårnet, mytens centrum og omdrejningspunkt, hvorfor det er oplagt, og mest udbredt, at lade modsætningerne være afgørende for fortolkningen af Babelstårnet enten i et positivt eller negativt perspektiv.

Babelstårnet kan således enten ses som et positivt symbol for menneskets muligheder, når de står sammen, eller det kan ses som et negativt symbol for menneskets begrænsninger i overskridelsen af fastsatte grænser. Ønsket om at 'skabe sig et navn' kan enten ses som positivt udtryk for menneskets bevægelse fra at være en formløs masse til at blive en velintegreret social enhed med navn, identitet og betydning, hvorved Babelstårnet fremstår som et positivt identitetsskabende symbol. Eller det kan ses som et negativt udtryk for menneskets hovmod og magtbegær, hvorved Babelstårnet fremstår som et negativt symbol.

Historisk kan babelsbyggeriet enten ses som en positiv begivenhed, der førte til, at menneskene fik deres identitet, kulturelle diversitet og nationale egenart, eller det kan ses som en negativ begivenhed, der har ført til et tab af menneskelig samhørighed og gensidig forståelse, resulterende i historiske stridigheder og krige. Også de konkrete historiske Babelstårne kan opdeles i overensstemmelse med et dualistisk princip, hvorved man finder to grupper af Babelstårne. Den første gruppe tilhører perioder med stærk selvtillid og en optimistisk tro på fremtiden. Deres Babelstårne ses derfor som udelukkende positivt stemt, med vægt på tårnets opbygning. Den anden gruppe tilhører perioder med usikre forhold og et pessimistisk syn på samtiden og fremtiden. Deres Babelstårne ses derfor som udelukkende negativt stemt, med vægt på tårnets nedbrydning.

Som modstykke til en sådan dominerende dualistisk tilgang til Babelstårnet vil jeg i denne bog argumentere for, at modsætningerne ikke bare mødes i Babelstårnet, med et positivt eller negativt resultat til følge, men at de syntetiseres med et spændingsfyldt resultat.

Når en kunstner således vælger Babelstårnet som motiv eller udgangspunkt for en utopi, vil både den positive og negative side oftest være til stede, med grundlag i mytens dobbelthed af både opbygning og nedbrydning, menneskets muligheder og begrænsninger. Hvis man forestiller sig at 'entydige' historiske perioder, hvor man enten *kun* har været optimistisk eller *kun* pessimistisk, reelt måtte eksistere, kan det således være vanskeligt

at finde belæg for dette i fremstillinger af Babelstårne, som næsten altid indeholder begge aspekter. Ser man derimod på historien som et sammensat fænomen, er det måske netop foreningen af mytens arketypiske modsætningsforhold i Babelstårnet, der er medvirkende til at Babelstårnet i alle tider har fascineret og har kunnet tilpasses forskellige tiders verdensbillede og kritiske stillingtagen til det omgivne samfund.

Repræsentationer og fortolkninger af Babelstårnet må således i høj grad ses på baggrund af kunstnerens eller fortolkerens placering i en geografisk, historisk og kulturel kontekst, hvormed Babelstårnet altid vil ændre betydning og ingen Babelstårne betyder helt det samme. Sådanne komplekse historiske fortolkninger og betydningslag underlægges nye fortolkninger og betydningslag, når man som historiker, på baggrund af egen kontekst, forsøger at forstå, hvorfor man i en given periode har valgt at arbejde med Babelstårnet.

At Babelstårnet har så mange forskellige betydninger hænger i høj grad sammen med Babelstårnets kolossale fortolkningspotentiale, samt dets relevans for de fleste humanistiske forskningsområder. Babelsmyten og Babelstårnet har i den sammenhæng en særlig betydning inden for fag som lingvistik, sociologi, antropologi, filosofi og teologi, bl.a. i relation til forhold som sprogets, kulturens og folkeslagenes opståen og spørgsmål om forholdet mellem individ, samfund og identitet. Kunst-historisk vægter man ofte at se på den ikonografiske og historiske udvikling af motivet i billedkunsten, fra de første kendte fremstillinger af babelsbyggeriet i midten af 1300-tallet til i dag, mens man i relation til arkitekturhistorien og -teorien vægter Babelstårnets betydning for utopiske projekter.

Om end en lang række af ovenstående forhold vil blive behandlet i denne bog, er en udtømmende analyse af Babelstårnet (hvis man kunne ønske en sådan) en umulighed, både her og andetsteds. I denne bog undersøges, som titlen indikerer, forholdet mellem Babelstårnet, utopien og arkitekturen fra Babylon til World Trade Center. Jeg vil her, med udgangspunkt i forholdet mellem Babelstårnet som historisk og bibelsk-mytisk

størrelse, undersøge Babelstårnets betydning for arkitekturen: Som drøm, forestilling, ideologi og utopi; som model for byplaner; som symbol; og som ‘bygget’ værk, f.eks. i form af skyskrabere, verdensvidundere og ikonbygninger.

Tilgangen til analysen af disse forhold vil især kredse om Babelstårnets position mellem dualisme og opløsning af dualisme: Den dualisme, som både præger babelsmyten og fortolkningen af Babelstårnet, kan ses som udtryk for en grundlæggende dualisme i vestlig tænkning, som også præger det kristne verdensbillede, hvor verden forstås og ordnes via modsætningspar såsom himmel/jord, enhed/mangfoldighed osv. Disse modsætningspar, forstået som absolutte størrelser, opløses ofte i Babelstårnet og babelsutopierne med et spændingsfyldt og sammensat resultat til følge. Det er her bemærkelsesværdigt, at Babelstårnet ofte optræder som centrum for en lang række betydningsskift gennem tid, hvor udgangspunkter i en dualistisk modstilling bl.a. mellem øst og vest, babyloniere og jøder, ændres til et sammensat betydningskompleks. Babelstårnet kan derfor ses som udtryk for en tilgang til arkitekturen præget af “både-og”, fremfor “enten-eller”, hvilket både kommer til udtryk på et ideologisk niveau, i relation til utopier, og i praksis i relation til den byggede arkitektur.

Denne sammensatte karakter afspejles også i et flydende forhold mellem myte og virkelighed som præger alle Babelstårne. Faktisk synes myter eller forestillinger om Babelstårnet og Babylon stadig at være stærkere end de historiske fakta, hvilket har afgørende betydning både i henhold til Babelstårnet som ledemotiv og drøm inden for arkitekturen og i receptionen af historiske Babelstårne.

LITTERATUR

Abel, Chris: *Architecture and Identity: Responses to Cultural and Technological Change*, Architectural Press, Oxford, Boston, 2000.

Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 2006.

Banham, Reyner: *Megastructure. Urban Futures of the Recent Past*, London, 1976, s. 196-216.

Barthes, Roland: *The Eiffel Tower and other Mythologies*, Hill & Wang, New York, 1979.

Bek, Lise: "Babelsbilleder og arkitektonisk samfundstænkning. "byen og tårnet, som menneskebørnene byggede", i: H. Hauge og B.G. Schuster (red.): *Essays om Babel. Babelsmyten i teologisk, filosofisk og æstetisk perspektiv*, Forlaget Anis, Århus, 1986, s. 155-177.

Biale, David (red.): *Cultures of the Jews: A New History*, Schocken Books, Westminster, 1999.

Bleibtreu, Erika: "Zur Archäologie des Turmbaus zu Babel", i: Wilfried Seipel (udg.): *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift, Band I: Der Babylonische Turm in der historischen Überlieferung der Archäologie und der Kunst*, Schloss Eggenberg, Graz, Kunsthistorischen Museums, Wien, Skira, New York, 2003, s. 27-33.

Boccia, Francesco: *Wonders of the World*, White Star, Vercelli, 2008.

Burden, Ernest: *Visionary Architecture: Unbuilt Works of the Imagination*, McGraw Hill, New York, 2000.

Carey, John: “Introduction”, i: J. Carey (red): “*The Faber Book of Utopias*”, Faber and Faber, London, 1999.

Cohen, Jean-Louis: “Monuments for a Mass Cult”, i: B. Blistène, L. Dennison (red.): *Rendezvous. Masterpieces from the Centre Georges Pompidou and the Guggenheim Museums*, Guggenheim Museum Publications, New York, 1998, s. 19-37.

D’Epiro, Peter, Mary D. Pinkowish: *What are the seven Wonders of the World? And 100 other Great Cultural Lists Fully Explicated*, Anchor Books, Random House, New York, 1998.

Dripps, R.D.: *The first House: Myth, Paradigm, and the Task of Architecture*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1997.

Dal Co, Francesco, Foster, Kurt W.: *Frank O. Gehry. The Complete Works*, The Monacelli Press, New York, 1998.

Daron, Eric: “The Janus Face of Architectural Terrorism: Minoru Yamasaki, Mohammed Atta, and Our World Trade Center”, i: Michael Sorkin, Sharon Zukin: *After the World Trade Center: Rethinking New York City*, Routledge, 2002, s. 87-95..

Dine, Alan Van: “E-Temen-Anki: The Tower of Babel”, i: A. Van Dine: *Uncommon Structures, Unconventional Builders: The World’s Most Remarkable Buildings – and How They Came to Be*, Black Dog & Leventhal Publishers, New York, 2001.

Doczi, György: “Cosmic Order and Calendric Structures”, i: G. Doczi: *The Power of Limits: Proportional Harmonies in Nature, Art & Architecture*, Shambhala, Boston, London, 2005, s. 38-47.

Eaton, Ruth: *Ideal Cities: Utopianism and the (Un) Built Environment*, Thames & Hudson, London, New York, 2001.

Ekschmitt, Werner: *Die Sieben Weltwunder: Ihre Erbauung, Zerstörung und Wiederentdeckung*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1984.

Foucault, Michel: “Andre rum”, i: *Slagmark*, Nr. 27 – vinter 1997/98, Århus, s. 87-96.

Gressmann, Hugo: *The Tower of Babel*, The Hilda Stich Stroock Lectures at The Jewish Institute of Religion, Jewish Institute of Religion Press, New York, 1928.

Hagen, Rose-Marie & Rainer: “Pieter Bruegel the elder: the tower of Babel, 1663. The Antwerp building boom”, i: R.M & R. Hagen: *What great Paintings say: Old Masters in Detail*, Taschen Verlag, Köln, 2000, s. 158-163.

Häni, Susanne (red.): *Der Hang zum Gesamtkunstwerk. Europäische Utopien seit 1880*, Verlag Sauerländer, Aarau, 1983.

Hegel, G.W.F.: “Independent or Symbolic Architecture”, i: *Aesthetics. Lectures on Fine Art*, Clarendon Press, Oxford, 1991 (1. udg.1975) (forelæsningsrække fra 1820 –1829), s. 635-659.

Heinle, Erwin, og Leonhardt, Fritz: “Introduction”, “The Tower of Babel, Babylon”, i: E. Heinle, F. Leonhardt: *Towers. A Historical Survey*, Butterworth Architecture, London, 1989, s. 7-9, 26-27.

Herodotus: *Histories*, Wordsworth Classics of World Literature, Hertfordshire, 1996 [opr. ca 460-450 f.Kr.].

Heynen, Hilde: “Architecture as Critique of Modernity”, i: *Architecture and Modernity. A Critique*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001.

Irving, Mark (red.): *1001 Buildings you must see before you die*, A Quintessence Book, Universe Publishing, New York, 2007.

Jencks, Charles: *The Language of Post-Modern Architecture*, Academy Editions, West Sussex, 1981 [1977].

Jencks, Charles: *Bizzare Architecture*, Rizzoli, New York, 1979.

Jencks, Charles: *Skyscrapers – Skyprickers – Skycities*, Rizzoli, New York, 1980.

Jencks, Charles: *Heteropolis: Los Angeles: The Riots and The Strange Beauty of Hetero-Architecture*, Academy Editions, West Sussex, London, 1993.

Jencks, Charles: *The Iconic Building: The Power of Enigma*, Frances Lincoln, London, 2005.

Jensen, H.J. Lundager: “Babels nødvendighed. En analyse af Babelsmyten i dens kontekst”, i: *Tekster og Tolkninger*, Forlaget Anis, Århus, 1986, s. 13-27.

Jeppesen, Knud: “Den bibelske beretning om Babelstårnet”, i H. Hauge og B.G. Schuster (red.): *Essays om Babel. Babelsmyten i teologisk, filosofisk og æstetisk perspektiv*, Forlaget Anis, Århus, 1986, s. 13-31.

Johansen, Ib: “Det talende tårn. Babelsmyten i litteraturen fra Blake til i dag”, i: H. Hauge og B.G. Schuster (red.): *Essays om Babel. Babelsmyten i teologisk, filosofisk og æstetisk perspektiv*, Forlaget Anis, Århus, 1986, s. 125-146.

Juel-Christiansen, Carsten: *Forelæsning om fransk Klassicisme*, arkitektskolen i København, festsalen, 9.3.2004.

Klamt, Johan-Christian: “Anmerkungen zu Pieter Bruegels Babel-Darstellungen“, i: O. von Simson (red.): *Pieter Bruegel und Seiner Welt*, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1979, s. 43-49.

Koolhaas, Rem: *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan*, the Monacelli Press, New York, 1994.

Koolhaas, Rem, OMA & Bruce Mau: *S, M, L, XL*, The Monacelli Press, New York, 1998 [1995].

Koolhaas, Rem: *Content*, Taschen, Köln, London, Los Angeles, Madrid, Paris, Tokyo, 2004.

Kräftner, Johann: “Der Babylonische Turm – ein Archetyp abendländischen Bauens“, i: Wilfried Seipel (udg.): *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift, Band I: Der Babylonische Turm in der historischen Überlieferung der Archäologie und der Kunst*, Schloss Eggenberg, Graz, Kunsthistorischen Museums, Wien, Skira, New York, 2003, s. 87-94.

Larsen, Rune E.: *MATRIX og ulydighedens evangelium*, Bindslev, 2004.

Le Corbusier: *Towards A New Architecture*, Dover Publications, New York, 1986 [1923].

Leick, Gwendolyn: *The Babylonians: An Introduction*, Routledge, London, 2003.

Lepik, Andres: *Wolken Kratzer*, Prestel, München, Berlin, London, New York, 2005.

Loyrette, Henry: “The Eiffel Tower“, i: Pierre Nora red.): *Realm of Memory: Rethinking the French Past*, vol. 3: Symbols, Columbia University Press, New York, 1998, s. 348-373.

Lund, Nils-Ole: “Utopiske ideer og projekter”, i: N.O. Lund: *Arkitekturteorier siden 1945*, Arkitektens Forlag, København, 2001, s. 148-163.

Maeseneer, Martine De & Brande, Dirk Van Den: “Rem Koolhaas. Sea Trade centre at Zeebrugge: A Working Babel”, i: *Architectural Design*, 7-8, 1992.

Marzahn, Joachim: *The Ishtar Gate: The Processional Way, The New Year Festival of Babylon*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1995.

Marzahn, J., G. Schauerte et.al.(red.): *Babylon. Wahrheit*, Staatliche Museen Zu Berlin, Hirmer, 2008.

Miyake, Riichi: “Beyond technology”, i: Takahashi, Tatsushi (red.): *The Boymans Masterpieces Exhibition: Pieter Breugel the Elder. The Tower of Babel*, Sezon Museum of Art, Tokyo, 1993, s. 56-58.

Minkowski, Helmuth: *Aus dem Nebel der Vergangenheit steigt der Turm zu Babel. Bilder aus 1000 Jahren*, Rembrandt-Verlag, Berlin, 1960.

Nacci, Benoit, Patrice Milleron: *Wonders of the World*, Abrams Books, London, 2007.

Nordenson, Guy: *Tall Buildings*, Museum of Modern Art, New York, 2004.

Oates, Joan: *Babylon*, Thames and Hudson, London, 2003 [1979, revideret udg. 1986].

Panagl, Oswald: “Sprache und Identität”, “Sprache und Nation”, “Fachsprachen – Sondersprachen”, i: Wilfried Seipel (udg.): *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift, Band II: Sprache*, Schloss Eggenberg, Graz, Kunsthistorischen Museums, Wien, Skira, New York, 2003, s. 225-232.

Parkyn, Neil (red.): *The Seventy Architectural Wonders of our World: Amazing Structures and How they were Built*, Thames and Hudson, London, 2002.

Persson, T. & Thorsen, S.: *Babel, tårnet og byen*, Gyldendal, 1979.

Porter, J. R.: *Biblens verden. En illustreret Guide*, Rosinante, 2001.

Ragette, Friedrich: *The Tower of Babel*, Aramcoworld, Jan/feb, 1967.

Révész-Alexander, Magda: *Der Turm als Symbol und Erlebnis*, Martinus Nijhoff, Haag, 1953.

Scarre, Chris (red.): *The Seventy Wonders of the Ancient World*, Thames and Hudson, London, 1999.

Shapiro, Gary: *Earthwards: Robert Smithson and Art after Babel*, University of California Press, 1995.

Shmueli, Adi: *The Tower of Babel. Identity and Sanity*, Humanities Press, Atlantic Highlands N.J., 1978.

Shrady, Nicholas: *Tilt: The Skewed Tale of The Tower of Pisa*, Simon & Shuster, New York, London, 2003.

Smith, Anthony D.: *National Identity*, Penguin Books, London, 1991.

Soleri, Paolo: *Arcology: the City in the Image of Man*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1969.

Steiner, Dietmar M.: “Die Hure Babylon und One Mile High”, i: Wilfried Seipel (udg.): *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift, Band I: Der Babylonische Turm in der historischen Überlieferung der Archäologie und der Kunst*, Schloss Eggenberg, Graz, Kunsthistorischen Museums, Wien, Skira, New York, 2003, s. 95-97.

Stephens, Susan: “The Bilbao Effect”, i: *Architectural Record*, vol. 187, nr. 5, maj 1999, s. 168-173.

Takahashi, Tatsushi: “The Tower of Babel – its representations and symbols”, i: Takahashi, Tatsushi (red.): *The Boymans Masterpieces Exhibition: Pieter Breugel the Elder. The Tower of Babel*, Sezon Museum of Art, Tokyo, 1993, s. 45-49.

Takahashi, Tatsushi: “Wonderful fabrications, or the greatness of “lying”: “In praise of Bruegels Tower of Babel”, i: Takahashi, Tatsushi (red.): *The Boymans Masterpieces Exhibition: Pieter Breugel the Elder. The Tower of Babel*, Sezon Museum of Art, Tokyo, 1993, s. 45-49.

Takayama, Hiroshi: “A Semantic consideration of the Tower”, i: Takahashi, Tatsushi (red.): *The Boymans Masterpieces Exhibition: Pieter Breugel the Elder. The Tower of Babel*, Sezon Museum of Art, Tokyo, 1993, s. 51-55.

Thomsen, Christian W.: *Visionary Architecture. From Babylon to Virtual Reality*, Prestel, München, New York, 1994.

Thyssen, Ole: *Utopisk dialektik*, Gyldendal, København, 1976.

Venturi, Robert: *Complexity and Contradiction in Architecture*, The Museum of Modern Art, New York, 1966.

Venturi, Robert, D. Scott Brown, S. Izenour: *Learning from Las Vegas: the Forgotten Symbolism of Architectural Form*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001 [1977].

Venturi, Robert, D. Scott Brown, S. Izenour: *Architecture as Signs and Systems: For a Mannerist Time*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2004.

Vidler, Anthony (red.): *Architecture between Spectacle and Use*, Clark Studies in the Visual Arts, Yale University Press, New Haven, London, 2008.

Vitruvius: *The Ten Books on Architecture*, Dover, New York, 1960 [ca. 33-14 f.Kr.].

Weber, Bernard: *Die 7 Neuen Weltwunder*, Heel Verlag, Königswinter, 2008.

Weitemeyer, Mogens: *Herodots og Berossos' beskrivelse af Babylonien*, Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, Museum Tusulanums Forlag, København, 1996.

Wegener, Ulrike B.: *Die Faszination des Masslosen. Der Turmbau zu Babel von Pieter Breugel bis Athanasius Kircher*, Georg Olms Verlag, Hildesheim, Zürich, New York, 1995.

Wegner, Phillip E.: *Imaginary Communities: Utopia, The Nation, and the Spatial Histories of Modernity*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2002.

Wells, Matthew: *Skyscrapers: Structure and Design*, Laurence King Publishing, London, 2005.

Wied, Alexander: "Der Turmbau zu Babel", i: Wilfried Seipel (udg.): *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift, Band I: Der Babylonische Turm in der historischen Überlieferung der Archäologie und der Kunst*, Schloss Eggenberg, Graz, Kunsthistorischen Museums, Wien, Skira, New York, 2003, s. 59-85.

Wigley, Mark: "The Translation of Architecture: The Product of Babel", i: *Deconstruction III, Architectural Design*, Academy Group, London, 1995, s. 6-13.

Wigley, Mark: "Whatever Happened to Total Design?", i: *Harvard Design Magazine*, sommer 1998, s. 18-25.

Wigley, Mark: “Insecurity by Design”, i: Michael Sorkin, Sharon Zukin: *After the World Trade Center: Rethinking New York City*, Routledge, 2002, s. 69-85.

Wullen, M., G. Schauerte et.al. (red.): *Babylon. Mythos*, Staatliche Museen zu Berlin, Hirmer, 2008.

Zenghelis, Elia: “For A New Monumentality”, i: P. V. Aureli et.al. (red.): *Brussels – A Manifesto: Towards The Capital of Europe*, NAI Publishers, Rotterdam, 2006.

INTERNETADRESSER

Om 7 New Wonders: www.new7wonders.com, søgning marts 2009

Om *Ringenes Herre*: www.tuckborough.net, søgning marts 2009

INDEKS OVER TÅRNE

- Babelnoah, af Paolo Soleri 78 f.
Barad-dûr, Saurons tårn fra *Ringenes Herre* 47 f.
Big Ben i London 45, 135
Boullées Babelstårn 49 f.
Bruegel den ældre, Pieter, Babelstårnet,
 Rotterdam-versionen 29, 97 ff., 106
Bruegel den ældre, Pieter, Babelstårnet, Wienerver-
 sionen 28 f., 88 f., 97 ff., 105
E-temen-anki, babylonsk ziggurat, 13 ff., 23, 67
Eiffeltårnet 62 ff., 135, 153
"Freedom Tower", af Daniel Libeskind, SOM m.fl.
 156 ff., 159
Grundtvigskirken, af P.V. Jensen-Klint 52 ff.
Guggenheimmuseet i Bilbao, af Frank Gehry 141 f.
Himmelrum, udstilling af Peter Callesen 127 ff.
Intolerance, babylonisk tempel, i D.W. Griffiths
 Intolerance 115
Ishtarporten, fra Babylon 16, 18 ff., 131
Jødiske Museum i Berlin, af Daniel Libeskind
 142, 144 f., 156
Metropolis' babelstårn, i Fritz Langs *Metropolis* 116 f.
Minas Morgul, fra *Ringenes Herre* 119 f.
Minas Tirith, fra *Ringenes Herre* 118 ff.
Nye Babylon, Constant Nieuwenhuys 74 f., 77, 113
Pruitt-Igoe beboelseskomplekset i St. Louis, af
 Minoru Yamasaki 149 ff., 154, 158
Rundetårn 58, 60 ff.
Salomons Tempel 23, 67, 72
Samarra spiralminaret 30 f.
Sant' Ivo alla Sapienza, af Borromini 58
Sarumans sorte tårn, fra *Ringenes Herre* 47 f.
Skæve tårn i Pisa 41 f., 135
St. Denis, Paris 55 ff.
Swiss Re, af Norman Foster 45
Tatlins tårn, *Monument til Den Tredje Interna-*
 tionale 64
Turning Torso, af Santiago Calatrava 45 f.

Turris Babel af Athanasius Kircher 85 f., 93
Vor Frelser Kirke, af Lauritz de Thuras 58 f.
Working Babel, af Rem Koolhaas 99 ff., 108
World Trade Center, af Minoru Yamasaki 66,
139, 149 ff.
Zion, menneskenes by, i Wachowski-brødrenes
MATRIX-trilogi 118 f., 122 ff.